

[Лиляна Деянова](#)

[Култура - Брой 5 \(2577\), 10 февруари 2010](#)

Духът на пазара завладява все нови и нови публични институции. Наскоро дори и в България се разбра, че бизнесът ще прави частни затвори, дано поне не се заеме скоро с приватизацията на полицията. В сферата на науката и университета „икономическите императиви са абсолютни“, каза преди повече от двайсет години един от апостолите на днешния „модернизиран“, не-хумболтов тип университет, световният експерт по реформите **Майкъл Гибънс**. И добави: *„и ако университетите не се подчинят, ще минем без тях“*. Мисля, че ние трябва да разберем какво все пак означава това. Ако, разбира се, не искаме да се съгласим с твърде семплите ултралеви обяснения – че бизнесът не можел да контролира засега единствено парите, инвестирани от държавите в образованието, и затова се стремял по всякакъв начин да си осигури и този контрол - контрола върху „най-големият пазар на XXI век“, пазара на образователни услуги. Парите там били над хиляда и сто милиарда долара само в трийсетте страни на Организацията за икономическо сътрудничество (ОИСР), а в света - близо три хиляди милиарда...

Няма съмнение, че са настъпили фундаментални промени в производството на знанието. Новите научни политики, реформи и „добри практики“ в „обществото на знанието“ оказват от години силен институционален натиск и у нас.

В последните месеци българският академичен пейзаж ускорено се променя. Толкова ускорено, че от многото видове комбинации в имената на длъжностите и на научните звена на БАН и вариантите на Закона за развитие на академичния състав (до четвъртия вариант от 18 януари), щях да пропусна да забележа някои от влиятелните симптоматични мнения в негова подкрепа. Добре, че един студент, активист от Варненския частен университет, ми каза, че имало „харта“ в подкрепа на „*нашия* министър“. „На кой министър, учудих се аз, нали този министър е и *наш*“

? А и с мои колеги от не-частния университет също го бяхме подкрепяли. Не само защото действащият днес закон е от 1972 г. и многократните му промени не са успели да премахнат текстовете за „социалистическите качества“ на учените от „Народна република България“... Бяхме давали и предложения за корекции и допълнения в сегашния проект за закон.

Стана ясно, че „хартата“ е „Харта за социално отговорно партньорство и модернизация“ на една браншова организация - Асоциация на частните висши училища в съюз с други икономически партньори. И че така те „**щели да се преборят и за ваучерите**“. Един от тези партньори – Българската стопанска камера (БСК), обсъжда дори и структурата на комисията, предложена в сегашния проектозакон за научния състав. На нея (вместо старата, назначавана по политически път висша атестационна комисия - ВАК) се възлага контролът върху процедурите по придобиване на научните степени и звания. В изявлението на БСК четем и странната на пръв поглед препоръка: тъй като отговорностите на тази комисия „са прекалено големи“, би било „разумно“ да се „даде възможност за привличането на представители и на гражданското общество(?)“.

Сигурна съм, че БСК не разбира под това представители на синдикатите.

Но защо при обсъждането на сегашния закон за развитие на научния състав не само варненският студент напомни за ваучерите? Идеята за тяхната употреба в образованието разви още министърът на финансите Милен Велчев, но с присъщия си размах министър Игнатов изглежда ще я осъществи. Става дума за нов тип разпределение на държавната субсидия за образование - за отпускане на бюджетните средства не на институциите, а на самите желаещи да се обучават (по формулата „парите следват учащия се“). Учащият се ще е този, който сам избира дали да използва дадените му за обучение ваучери в държавни или в частни училища, в това число университети - български или чужди университети у нас. Например, в Американския университет в България или в университета за дистанционно обучение по мениджмънт в Бухово. Може би по-сполучлив е примерът с актуалния проект за университет в Перник. За последния се разбра, че е покровителствуван не само от президента, а и от премиера Борисов. А също така и че е резултат на договор с една регистрирана във Варна фирма, еднолична собственост на друга българска фирма, която обаче е собственост на фирма, регистрирана на Вирджинските острови (или може би на друга чужда фирма, но пак от офшорната зона).

Не съм специалист нито по бизнес компаниите, нито по ваучерите, но не мога да не се питам защо тъкмо сега се заговори и за тях? Тъй като по-важният въпрос, според мен, от това дали да се запазят двата вида доктората и как да се наричат доцентите и професорите, е наистина въпросът за **необходимата свързаност между елементите на образователно-научните реформи у нас, реформите, които правим самите ние**. В резултат на което се случват пред очите ни новите разслоявания, поляризират се печелившите и губещите университети, печелившите и губещите академични кариери. Не е без значение начинът, по който ние си представяме нашите шансове да влияем на тези реформи. Отдавна се интересувам как ги интерпретират самите участници в тях, интересувам се от начина, по който назовават и класифицират новия образователен порядък. Онази, както казва Бурдийо, „почти магическа власт да даваш имена и да

предизвикваш съществуване по силата на даването на имена”. Защото **няма съмнение, че нашите интерпретации са част от реалността, стават реалност, „сбъдващо се предсказание”**

.

Започнах да се питам за тази страна на новия достъп до знание и за новите неравенства преди няколко години, в разгара на първоначалното натрупване на магистърски програми в хуманитарните факултети, на нелоялната конкуренция, улеснена от липсата на правила, но с надлежните измервания на „качеството на образованието” (или зачестилите „мониторинги” – една неясна и размита дейност, която не е експертиза, не е изследване, не е информация, но е удобен инструмент, за да послужи на когото трябва и често - както трябва). Тогава правех интервюта с магистри и докторанти от различни хуманитарни специалности и университети (в това число частни) за качеството на „образователните услуги”. Парадоксите не бяха малко в на пръв поглед странните оценки за качеството на обучението, за учебните планове, за корупцията. Например, специалности с високо качество на преподаването (според доминиращото мнение в професионалните среди, според научния капацитет на преподавателите и признанието му от чужбина и пр.) се оценяваха като „некачествени”, и обратно. Докторанти и магистри, които имаха най-голям образователен и културен капитал, се чувстваха жертва на новите правила и не виждаха шансове за кариера. Тези, които (от социологическа гледна точка) най-много щяха да загубят от спешността на реформите, искаха спешно да се решат техните проблеми, без да разбират, че така най-много ще загубят. Макар и съзнаващи ниското качество на някаква програма, те я предпочитаха, тъй като им осигурявала достъп до значими професионални и други мрежи („ние не търсим работа, бизнесът сам идва при нас”, „образованието е качествено, защото учим с хора от съседните страни... полезни връзки”, „тук няма деца на работници”...) В такива програми те по-трудно виждаха „корупционните практики”. Не се смущаваха от качеството и формите на дистанционното обучение и от други „фабрики за дипломи”. Докторантите пък не виждаха проблем в това, че докторската степен става по-зависима от логиката на пазара и от „света на професиите”. Впрочем, всички онези - както забелязват и други изследователи - които са против класическите дисциплини и настояват за мултидисциплинарност, която щяла да намали “тясната специализация”, в същото време парадоксално подкрепят “по-голямата професионализация”, която всъщност е много по-тясна форма на специализация в сравнение с класическата дисциплинарна специализация. А на този фон застъпниците на реформите не забелязваха или не искаха да забележат - в устрема си да привилегироваха „практичното” и „частно образование” на всяка цена - факти, които сериозните изследвания у нас установяваха. Например, икономистът Георги Ганев убедително показва, че у нас няма връзка между пазара на труда и качеството на образованието, тъй като самият пазар на труда е недиференциран и излъчва противоречиви послания към студентите; така че не качеството на образованието, а самото наличие на диплома увеличава шанса за намиране на работа. Затова въпросниците, които питат аха „дали сме съгласни с мнението, че частните училища реагират по-бързо на пазара на труда” и че „в частните училища корупцията е по-малко”

(да не говорим за платените публикации и реклами от рода на „завършилите частни университети си намират по-лесно работа“), сякаш не бяха винаги коректни, тъй като предпоставяха, че има такъв пазар и че анкетираният добре диференцират различните училища и програми в тях, законни и незаконни, легитимни и нелегитимни.

„Ваучери“, „образователни услуги“, „партньорства с бизнеса“ са само малка част от новите имена в доминиращата днес неолиберална реторика. Новият политически проект и образователно-научни политики са част от императивите на „новия публичен мениджмънт“. Става дума за ключов момент в серията от реформи в духа на Лисабонската стратегия (от 2000 г.), според която в последващите десет години Европа трябва да се превърне в най-конкурентоспособната „икономика на знанието“. Това значи на първо място *предефиниране на отношенията между пазара и академичния свят* (рентабилизация, маркетингизация, комерсиализация на университета; проникване на логиката на пазара в сфери, които доскоро са се смятали за публични; налагане на модели, изпитани в частните предприятия, при организацията на университетското знание и налагане на критерии за оценка, които се използват за оценка на ефикасността на фирмите; превръщането на ползвателите на публични блага в „клиенти“...).

Това означава също така и *предефиниране на ролята на държавата* (смяна на стратегиите за финансиране; децентрализиране с посредничеството на нов тип заинтересовани лица и агенции, които влизат в „партньорски отношения с държавата“; стесняване и ограничаване на функциите на държавата до „задачи по избиране на доставчици на образователни услуги, предлагащи най-добро съотношение качество – цена“).

Ролята на държавата се вижда обаче по различен начин от анализаторите. Някои смятат, че държавата се оттегля, „дезангажира се напълно“, „изпарява“ се. Други, обратно, твърдят, че държавата не се „дезангажира“, но е вярно, че настъпват особени, нови отношения с нея...

Но във всички случаи това означава също привилегироване на частното и охраняване на неговата „интелектуална собственост“, нови представи за конфиденциалност и публичност на научните резултати. Развитието на *човешкия капитал* става приоритет в качеството му на първостепенен икономически ресурс (капитал, който, според ултралибералната дефиниция на Гари Бекер, е „частно благо, което дава приход на индивида, който го притежава“). За да се осигури неговата оптимизация, се институционализира мобилността. Така този политически проект налага други

представи за професионализацията, за ценностите и пътя на изследователя, за автономията (често бъркана с конкуренция). Експертите се съгласяват, че „от идеологическа гледна точка моделът е съвършен – който е бенефициент, трябва да плаща, а който плаща, решава”.

По този начин и най-неусетно поляризацията на възможностите за изследвания растат. Расте разликата между елитните университети, които стават или остават все така истински автономни, и масовите университети, които стават все по-хетерономни. Те стават по-зависими, превръщат се в места за трудоустрояване. **Някои наричат това „сегрегативна демокрация”, унищожаване на едно от най-големите завоевания на модерността – демократичното училище. В самото начало на „епохата на контрола” Жил Делюз пише преди трийсетина години: „Опитват се да ни накарат да повярваме в реформата на училището, докато става дума за ликвидация”**

Описвам някои от магическите формули и думи на неолибералната реторика не защото искам да кажа нещо ново за нея. А защото си мисля, че при спешното реформиране на институциите за производство на знание ние подминаваме или подценяваме „желязната необходимост” на връзката между новите имена – между закона за званията и ваучерите, между ваучерите и кредитите, между ваучерите и партньорствата с бизнеса... Забравяме, че не всички локални отговори на глобалния натиск за промени приличат на тези, които от години наблюдаваме по нашите земи. Или може би не вярваме, че може да има и по-справедливи адаптации към новите макронеобходимости. Решения, които биха били между наивната вяра, че „пазарът по естествен начин ще отсее можещите от неможещите”, от една страна, и конспиративните теории за „мултинационалите (Европа, американците и т.н.), които ни мислят злото”, от друга страна. Ще цитирам и автентични мнения, събрани в рамките на международно сравнително изследване, в което участвах: “Искаме или не искаме, образованието все повече се превръща в бизнес и то бизнес на най-конкурентния възможен пазар – пазара на умовете” (Бойчо Кокинов). “В момента има натиск на Европейския съюз и при нас се прави внос на нормативна система, без да се отчита какво е взаимодействието с обичайното право, със съществуващото досега право и с българската етнокултура” (Петко Симеонов). Или: „Има стандарти за добри изследвания само там, където има чуждестранни колективи или чуждестранни поръчки, тъй като те си носят стандартите”, а, от друга страна: „Тези чужди изследвания ни депрофесионализират и ни карат да правим халтура”. Или: „Държавата ни се разпада”; и обратно: „Доминират централизираните интервенции при организацията на науката”. Впрочем, последните противоположни мнения са думи на един и същ изследовател.

Препрочетох тези мнения от материала, събран в изследването от 2006 г., и с учудване

установих, че много от онези, които сега протестира срещу „Закона за академичния състав”, „партньорствата с бизнеса” и пр., тогава приеха „генералната линия на Европейския съюз” и информираха „бизнеса и обществото”(?!), че тя ще ни извади от кризата (цитирам „Меморандум...” на Съюза на учените). С не по-малко учудване видях, че някои от стратегите на реструктуриранията в БАН тогава се съгласяваха, че трябва „да се върви към стандартизация”, „да се отиде отвъд разликата между тях”; а също и че „банските” експертизи отговаряли на международните стандарти, за разлика от онези на „неправителствените организации” (в каквито впрочем много от тях участваха и за които лобираха на „пазара на проектите”).

А в това време много от докторантите се наслаждаваха на новата идеология за пазара на дипломи и на специалисти, снабдени с индивидуален капитал и ваучери, без да се притесняват от това, че с разграждането на модела на учения-държавен чиновник, се разграждат и други солидарности и групи, които обаче биха се оказали препятствие пред лесното приватизиране на научни институти и, както видяхме, на магистърски и други програми. Тук пак ще цитирам думи от 2006 г.: „За да е щастлив човекът на науката, той трябва да разполага с поне две от четирите „п” – **payment, prestige, pleasure and political support**

”, т.е. заплащане, престиж, удоволствие и политическа подкрепа. Оставям тази рекомендация на „английски”, напълно в духа на препоръката на експертната комисия, която през въпросната година дойде да инспектира нашия национален научен фонд – проектите ни да се пишат направо на английски, защото „международното оценяване на проектите трябва да бъде норма”.

Не знам дали отново „по-обективните” чужди експерти ще участват активно в логически следващата стъпка на академичните реформи – „рейтингите на висшите училища”. И дали тя ще бъде направена преди или след „ваучерите”?